

Dr hab. Lidia Korczak

Kraków, 25 czerwca 2019 r.

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kraków, ul. Gołębia 13

Recenzja pracy doktorskiej mgra Marcina Grali pt. „Biskupi i władcy świeccy Rusi w orbicie politycznych wpływów Moskwy doby metropolity Cypriana”

W polskiej historiografii stosunkowo niewiele uwagi poświęca się dziejom ruskiego prawosławia w późnym średniowieczu, tak zresztą jak i historii politycznej tej części Rusi, która nie znajdowała się w orbicie zainteresowań Polski. Z kolei historiografia obca, choć znacznie pod tym względem bogatsza – zarówno starsze, klasyczne syntezy historii ruskiej Cerkwi, jak nowsze opracowania dotyczące relacji władza – Kościół na Rusi, nie dają wyczerpującego omówienia zagadnień poruszonych w dysertacji przez magistra Marcina Gralę. Choćby z tego powodu podjęte przez Niego zadanie przedstawienia złożonego problemu polityki kościelnej na Rusi północno-wschodniej w 2. połowie XIV i pocz. XV wieku warte jest uwagi. Autor prezentując swoje studium badawcze stwierdził, że przedmiotem jego zainteresowania jest polityka Moskwy i innych ośrodków (Tweru, Riazania, Niżnego Nowogrodu) wobec funkcjonowania metropolii ruskiej oraz stosunek lokalnej władzy świeckiej do miejscowych władcyków (s. 5) na przełomie XIV i XV wieku. Ale w rozprawie, co przy obranym temacie jest oczywiste, wiele jest odniesień do działań patriarchatu konstantynopolitańskiego wobec polityczno-religijnych stosunków na Rusi. I są to kwestie bardzo ważne, co więcej, nadal mało rozpoznane nie tylko w polskiej historiografii. Dobrze też się stało, że M. Grala wziął pod obserwację wydarzenia z okresu, gdy na metropolii ruskiej zasiadał Cyprian. Wobec intensywności ówczesnych konfliktów na podzielonej politycznie Rusi rosło znaczenie Cerkwi jako jednoczącej siły, a co za tym idzie paląca stawała się kwestia określenia jej relacji z władzą świecką.

Podjęte zadanie badawcze wymagało od Autora nie tylko szerokiej kwerendy źródłowej ale też dużej erudycji. Załączona bogata bibliografia zawiera 271 tytułów, niektóre co prawda mało przydatne, ale ważniejsze jest, że Autor dotarł do publikacji wartościowych i koniecznych do gruntownego opracowania tytułowego zagadnienia. Pewnie, że można wskazać kolejne pomocne pozycje, które byłyby może dodatkową inspiracją dla piszącego (m.in.: G. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the 14th and 15th Century*, Washington DC 1984; J.L.I. Fennel, *A History of the Russian Church to 1448*, London 1995; B.N., Floria, *Issledovaniia po istorii Tserkvi: Drevnerusskoe i slavianskoe srednevekov'e*, Moskva 2007), ale perspektywy badawczej by nie zmieniły. Szkoda może tylko, że zabrakło dwóch artykułów D. Obolenskigo: *A Byzantine grand embassy to Russia in 1400* (z 1978 r.) oraz *A Philorhomaïos anthropos: Metropolitan Cyprian of Kiev and All Russia (1375-1406)* (z 1978 roku).

Kwestionariusz badawczy znalazł odbicie w strukturze pracy, w której każdy rozdział poświęcony został problemowi stosunków władzy monarszej z eparchiami w innym księstwie na Rusi północno-wschodniej. Spełnia on podstawowe zadanie, ale jego wadliwość polega na generowaniu powtórzeń. Nic dziwnego, skoro w osobnym, pierwszym rozdziale pomieszczono treści najobszerniejsze i najważniejsze, odnoszące się do działalności metropolity Cypriana i polityki wielkich książąt moskiewskich. Rozprawa (objętość 322 stron) składa się z czterech, bardzo nierównych pod względem objętości, rozdziałów. Dominuje nad całością rozdział pierwszy (s. 15-176), który stanowi połowę pracy. Pozostałe liczą sobie odpowiednio 54, 35 i 27 stron. Do problemów omówionych w rozdziale pierwszym Autor będzie regularnie nawiązywał w kolejnych trzech rozdziałach pracy, przez co mają one charakter dopełniający. Przeniesienie na stałe siedziby głowy ruskiej Cerkwi z Kijowa do Moskwy z jednej strony umacniało pozycję jej władcy wśród ruskich książąt, z drugiej jednak prowadziło do niekończącego się sporu o funkcjonowanie metropolii kijowskiej, zwłaszcza po włączeniu Kijowszczyzny do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Już metropolita Aleksy wyraźnie działał na rzecz interesów politycznych Moskwy, wspieranej także przez patriarchę Filoteusza. Zrodziło to sprzeciw wielkiego księcia Olgierda, który zażądał od Konstantynopola zmiany stronniczego metropolity. Dla złagodzenia sporu i przeciwdziałania rozbiciu jedności Cerkwi patriarcha wysłał na Ruś Cypriana Bułgara. Autor odtwarza przebieg jego misji mediacyjnej oraz wskazuje powody nominowania go w roku 1375 na metropolitę Kijowa i Litwy z „prawem przejęcia kościelnej jurysdykcji nad Rusią północno-wschodnią po śmierci działającego tam metropolity” Aleksego. Marcin Grala

zgrabnie porusza się tu między stanowiskami badawczymi, dowodząc jednocześnie wpływu samego Cypriana na „nieszablonową” decyzję patriarchy Filoteusza. Autor analizuje następnie wydarzenia okresu, do którego doszło w ruskiej Cerkwi z powodu odrzucenia przez władcę Moskwy Dymitra Iwanowicza nominacji Cypriana. Drugi i trzeci podrozdział („Moskiewskie plany wobec metropolii po śmierci Aleksego. Mitiaj”; „Pimen i pogłębiony zamęt”) stanowią tak naprawdę studium polityki kościelnej tego wielkiego księcia. Najważniejsze, konstruktywne oceny zawiera część poświęcona rządom metropolitalnym Cypriana już w czasach panowania w Moskwie księcia Wasyla Dymitrowicza (s. 135-176). Pokazują ostrożnego i dbającego o równowagę polityczną na Rusi metropolitę, zgodnie współpracującego z władcą moskiewskim i litewskim, ale w sytuacjach kryzysowych zawsze opowiadającego się za tym pierwszym.

W rozdziale drugim (s. 177-230) na przykładzie wielkiego księstwa twerskiego Doktorant pokazał w jaki sposób metropolity całej Rusi wpływał na budowanie dobrych relacji władzy świeckiej z miejscowym władcyką oraz dowiódł, że zgodna współpraca przyniosła wymierne polityczne korzyści obu stronom. Zauważył przy tym, że wypracowany przez metropolitę Cypriana charakter relacji z władcami świeckimi stawał się dla miejscowego władcyką wzorem do naśladowania. Przy charakteryzowaniu postawy stojącego od 1361 roku na czele eparchii twerskiej Wasyla, nominata metropolity Aleksego, zabrakło próby wskazania czym się kierował hierarcha w swoich politycznych wyborach, że wbrew interesom Moskwy, nie bacząc na dotkliwe kościelne kary konsekwentnie wspierał księcia Michała Aleksandrowicza. Ważne, rozszerzające dotychczasowy stan wiedzy, są ustalenia Autora dotyczące powodów sądu metropolity nad biskupem twerskim Eutymiuszem w roku 1390 i złożenia go z urzędu. Wywód, iż książę Michał poświęcił swojego władcyką, by naprawić stosunki z przywróconym na tron metropolitalny Cyprianem, jest przekonujący. Z kolei przy charakteryzowaniu politycznej aktywności władcyką Arseniusza poczyniono wiele uwag szczegółowych dotyczących chronologii wydarzeń z okresu „cerkiewnej smuty”, pochodzenia władcyką i jego działalności przed nominacją na eparchię, kontaktów z Cyprianem, w końcu zgodnej współpracy z książętami twerskimi. W rezultacie powstała całkiem obszerna polityczna biografia biskupa Arseniusza.

Położenie geopolityczne księstwa rizańskiego oraz długie panowanie wybitnego władcy jakim był Oleg rizański (1351-1402) powodują, że warto przyrzeć się jak tutaj rozwiązywane były problemy związane z relacjami Cerkiew - władza w okresie, kiedy wielcy

książęta moskiewscy „w sojuszu z ołtarzem” [sformułowanie Autora] stawali do rywalizacji o podporządkowanie sobie ziem ruskich. To m.in. dzięki zręcznej polityce władcy, także kościelnej, Riazan oparł się wówczas dominacji Moskwy i ostatecznie zachował samodzielność aż do roku 1521. Analizie złożoności tej sytuacji poświęcony został rozdział trzeci (s. 231-265). Autor jest tu bardzo ostrożny w wyciąganiu wniosków, co znajduje uzasadnienie w rozproszonym i zadziwiająco skąpym, jak na rangę ośrodka riazańskiego zachowanym materiale źródłowym. Stąd w wypadku eparchii riazańskiej zdany jest w dużym stopniu bardziej na ustalenia i opinie historiografii. Z kolei rozdział czwarty („Suzdał i Niżny Nowogród. Upadek wielkich idei”), choć najkrótszy, bogaty jest w obserwacje. Ma to związek z dynamiką zmian politycznej pozycji księstwa suzdalsko-niżnonowogrodzkiego, na którą wybitny wpływ miał ruska Cerkiew i działania Moskwy, oraz z aktywnością władcy Dionizego. Dzięki uzyskaniu jarłyka Niżny Nowogród wyrósł w regionie ponad inne władztwa, by po dwudziestu latach utracić go na rzecz Moskwy za sprawą działań w Złotej Ordzie metropolity Aleksego. Podtrzymywanie politycznego znaczenia było głównie zasługą miejscowego władcy, podniesionego następnie przez patriarchę Nila do godności arcybiskupiej. Ostatecznie jednak Dionizy suzdalski przedłożył sprawy pozostającej w kryzysie metropolii ruskiej nad partykularne interesy księstwa suzdalsko-niżnonowogrodzkiego. Autorskie rozważania i źródłowe analizy na temat działalności kościelnej i postawy politycznej Dionizego suzdalskiego uważam za istotne a podjęte przy nich badania warte kontynuowania, szczególnie że jest to postać mało prezentowana w literaturze.

Przyznać należy, że Autor dysertacji doskonale panuje nad tak obszerną materią badawczą - źródłową i historiograficzną - jaka dotyczy zapętlonych interesów politycznych władców księstw ruskich, cerkiewnych dostojników, metropolitów, patriarchatu konstantynopolińskiego, a nawet Złotej Ordy i Wielkiego Księstwa Litewskiego na przełomie XIV i XV wieku. Rekonstrukcja dynamiki relacji między ośrodkami władzy na Rusi północno-wschodniej, charakterystyka działań wybitnych jednostek oraz wnioski oparte na gruntownej analizie źródeł dokumentowych i kronikarskich, a zaprezentowane w zadawalającym zakończeniu dają pełny i interesujący obraz powoli cementującej się politycznie Rusi. Prezentowana praca stanowi też wartościowy poznawczo materiał do biografii metropolity Cypriana, wybitnego przedstawiciela Cerkwi prawosławnej.

Do obowiązku recenzenta należy także odnotowanie kwestii związanych z formalną stroną pracy. Niestety widać niestaranność, prawdopodobnie wynikająca z pośpiechu, w zapisie bibliograficznym stosowanym w przypisach. Nagminne są m.in. pomijanie spacji i znaków interpunkcyjnych oraz kursywa tam, gdzie nie powinno jej być i brak w miejscu, gdzie konieczna. Nie ma też konsekwencji w stosowaniu transliteracji przy podawaniu autorów i tytułów w języku rosyjskim. W tekście głównym rażą liczne literówki oraz notoryczna pisownia z małej litery słowa „Cerkiew” w sytuacji, gdy chodzi o instytucję lub ogół wiernych prawosławnych. Dostrzeżone stylistyczne niezręczności, drobne pomyłki i nieścisłości nie wpływają na moją końcową pozytywną ocenę rozprawy. Przed przygotowaniem pracy do druku, a mam nadzieję, że do takowego dojdzie, konieczna będzie gruntowna redakcja.

*

Stwierdzam zatem, że rozprawa mgra Marcina Grali w pełni spełnia wymagania określone w „Ustawie o stopniach i tytule naukowym” i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Polina Kowal